



## ارزیابی تجربیات معلمان آموزش ابتدایی جهت ایجاد نگرش و فرهنگ‌سازی مؤثر حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی (تحقیق کیفی)

محمد زینلی پور\* ۱

رضا فخاری ۲

### چکیده

با توجه به نقش محیط زیست و منابع طبیعی در نیل به اهداف توسعه، هدایت صحیح آموزش برای نهادینه کردن فرهنگ حفاظت از این سرمایه‌ها ضروری است. در این پژوهش به صورت کیفی میزان تأثیر آموزش دوره ابتدایی بر انتقال مفاهیم حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی با استفاده از دیدگاه آموزگاران دنبال شد. جامعه آماری آموزگاران ابتدایی سال ۹۵-۱۳۹۴ رفسنجان، حجم نمونه ۳۲ نفر و ابزار مورد استفاده مصاحبه نیمه ساختاریافته بود. داده‌ها با استفاده از کدگذاری باز، محوری و انتخابی تجزیه و تحلیل و مضامین اصلی و فرعی از بین یادداشت‌ها انتخاب شدند. بر اساس نتایج پژوهش مضامین اصلی شامل دانش آموز، معلم، کتاب و محتوی، مدرسه و کارکنان، خانواده، روش آموزش، فوق‌برنامه، تربیت معلم و آموزش و پرورش و مضامین فرعی شامل کیفیت محتوی کتب، تمرکز محتوی بر تغییر نگرش، تأکید محتوی بر تغییر در رفتار اجتماعی و فردی، تأکید محتوی بر افزایش دانش، ایجاد اشتیاق و جاذبه برای فراگیر، عمق بخشی و تمرکز بر روی مباحث، تطابق با نیازهای واقعی فراگیران، بنیه علمی آموزگاران، کیفیت چاپ کتاب، فعالیت‌های فوق برنامه، ضمن خدمت، امکانات و تجهیزات مؤثر در آموزش و نیز توجه به نیازمندی‌های محلی مرتبط با مسائل محیط زیست و منابع طبیعی بودند. **کلیدواژه‌ها:** مصاحبه، برنامه درسی، دوره ابتدایی، آموزش محیط زیست، منابع طبیعی، نیازسنجی

### مقدمه

آموزش محیط زیست یکی از مؤلفه‌های اصلی نظام‌های آموزش و پرورش دنیاست که به‌خصوص در دهه‌های اخیر همگام با تحولات و پیشرفت‌ها و آسیب‌های حاصله از آن‌ها اولویت بالایی پیدا

۱. دکتری زیست‌شناسی، دانشگاه فرهنگیان، پردیس خواجه نصیرالدین طوسی کرمان (نویسنده مسئول)  
mazeinalipor@yahoo.com

۲. دانشگاه فرهنگیان، پردیس خواجه نصیرالدین طوسی کرمان

کرده است (امینی و ماشاءاللهی، ۱۳۹۳). ایران یکی از بزرگ‌ترین بحران‌های زیست‌محیطی امروز جهان که بخش عمده‌ای از آن مرتبط با کمبود آگاهی و ضعف دانش در زمینه ارتباط انسان با محیط زیست و منابع طبیعی است را طی می‌کند (شبیری و میبودی، ۱۳۹۲). تخریب و فرسایش خاک، کاهش منابع آب شیرین، آلودگی هوا، آلودگی و مخاطرات اکوسیستم‌های آبی، انقراض یا در خطر تهدید بودن گونه‌های گیاهی و جانوری تنها بخشی از این مخاطرات هستند که امروزه با آن به شدت درگیر هستیم. در این میان رسیدن به هدف حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی تنها وظیفه ارگان‌های درگیر مانند سازمان محیط زیست و اداره منابع طبیعی نیست. چرا که وسعت این حوزه به حدی است که مسئولیت بزرگ و آگاهی تک تک افراد جامعه ناشی می‌شود و لذا آموزش می‌تواند نقشی مهم و بی‌بدیلی در این حوزه داشته باشد (شبیری و همکاران، ۱۳۹۳). در سطح بین‌المللی مجامع بزرگ چون یونسکو برنامه‌ها و تدابیر متنوعی را در جهت آموزش مسائل زیست‌محیطی و حفاظت از این منابع ترتیب داده‌اند به شکلی که هم اکنون دنیا در دوران آموزش محیط زیست از دیدگاه یونسکو به سر می‌برد. در دنیای امروز که آموزش مسائل مرتبط با محیط زیست و منابع طبیعی یکی از ابعاد لاینفک و ضروری در زندگی جوانان شده است، نقش بی‌بدیل آموزش و پرورش در بهسازی این مهم بر کسی پوشیده نیست. آموزش در حوزه محیط زیست به دنبال هدف ارتقای دانسته‌های مرتبط با محیط زیست و منابع طبیعی به شکلی است که انتظار می‌رود فراگیر پس از این نوع آموزش سازمان یافته از سه بعد دانش، نگرش و عملکرد (مهارت) به سطوح مطلوب ارتقاء یافته، ارزش و اهمیت محیط زیست را شناخته و در حفظ و حراست و حمایت از آن عملاً کوشا باشد (عینی، ۱۳۸۷). در حالی که در دوران آموزش مسائل زیست محیطی از دیدگاه یونسکو<sup>۱</sup> (۱۹۹۲) بسر می‌بریم اما متأسفانه تا امروز در نظام و برنامه‌ریزی آموزشی کشور ما ضرورت آموزش مسائل زیست‌محیطی و منابع طبیعی در شکل رسمی نهادینه نشده است. صرف‌نظر از پایین بودن کیفیت مطالب، بر اساس مطالعات انجام شده تعداد صفحات کتب درسی مرتبط با موضوع محیط زیست و منابع طبیعی در حدود ۱/۵ درصد کل حجم کتاب‌های چاپ شده در مقطع ابتدایی است (یعقوبی،

ارزیابی تجربیات معلمان آموزش ابتدایی جهت ایجاد نگرش ...

۱۳۸۵). این میزان با توجه به حضور ما در دوره آموزش محیط زیست جهانی و نیز چالش‌های متعدد که کشور ما و جهان را در زمینه زیست‌محیطی تهدید می‌کند، کافی نیست. برنامه‌ریزی درست، مبتنی بر نیازسنجی مداوم، نیاز اصلی در آموزش مفاهیم و مشکلات زیست محیطی در مقاطع آموزشی به‌ویژه دوران حساس ابتدایی است. کتب درسی پایه اصلی در نظام آموزشی هستند و مسائل اختصاص داده شده در این خصوص باید متناسب با سن فراگیران در تمامی دوره‌های آموزشی از ابتدایی تا متوسطه تداوم داشته باشند. نگرش‌های مثبت شکل‌گرفته دوران کودکی نسبت به محیط زیست و منابع طبیعی می‌توانند تا حد زیادی تغییرناپذیر و در تمام عمر دائمی باشند (شبیبری و میبودی، ۱۳۹۲). آموزش محیط زیست باید در جهتی حرکت کند که دانش‌آموزان را به افرادی واجد رفتار تثبیت شده در زمینه حمایت، حفاظت و بهسازی محیط‌زیست و شهروندانی مسئول تبدیل نماید. در این صورت می‌توان به توسعه پایدار و رشد دراز مدت جامعه در این خصوص امیدوار بود (امینی و ماشاءاللهی ۱۳۹۳). در این پژوهش از نیازسنجی با استفاده از نظرات کارشناسان درگیر با آموزش کتب درسی مقطع ابتدایی جهت ارزیابی امکان اجرای وسیع‌تر آموزش مسائل محیط زیست و منابع طبیعی استفاده شد.

این پژوهش به دنبال رسیدن به این مهم است که از دیدگاه معلمان و آموزگاران مدارس ابتدایی به چه میزان برنامه‌های درسی، جنبی و کتب آموزشی مقطع ابتدایی می‌توانند در ارتقای سطوح دانش، نگرش و مهارت دانش‌آموزان در خصوص مسائل زیست‌محیطی و منابع طبیعی اثربخش باشند؟ راه کارهای لازم بر اساس تجربیات ذهنی آن‌ها کدامند؟ در حقیقت این پژوهش به دنبال نوعی نیازسنجی بر اساس نظرات معلمان درگیر در مقوله آموزش در مدارس ابتدایی است. اطلاعات حاصل از این مطالعه می‌تواند در نیازسنجی جهت دستیابی به هدف اجرای گسترده و عمیق‌تر آموزش محیط زیست در مدارس به‌عنوان یک ضرورت انکارناپذیر امروز ایران مؤثر باشد.

### سابقه پژوهش

اگرچه مطالعات نسبتاً خوبی در خصوص بازتاب آموزش مفاهیم زیست‌محیطی در مقطع ابتدایی و سایر مقاطع تحصیلی آموزش و پرورش انجام شده است اما غالب این پژوهش‌ها به شکل کمی و بیشتر در بحث تحلیل محتوای کتب انجام شده‌اند که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود.

در مطالعه ملکی (۱۳۶۸) محتوای کتب علوم اجتماعی ابتدایی در ایران در خصوص انتقال مفاهیم محیط زیست نسبت به استرالیا و آمریکا پایین و ضعیف‌تر ارزیابی شده است. بر اساس نتایج مطالعه حیدریان (۱۳۸۱) بر روی کتب درسی ابتدایی، علوم تجربی سال سوم ابتدایی، فارسی سال چهارم و تعلیمات اجتماعی پایه پنجم بیشتر به آموزش مسائل محیط زیست پرداخته‌اند. شبیری و میبودی در سال ۱۳۹۳ با تحقیق بر روی مهدکودک‌ها و سواد اطلاعاتی مربیان مهدهای کودک شهر تهران به اهمیت سواد زیست محیطی این مربیان در انتقال اطلاعات و ایجاد نگرش‌های مثبت در کودکان تأکید کردند. شبیری و پراهالادان (۲۰۰۸) در مطالعه‌ای نقش دانش و سواد زیست محیطی معلمان در ایران و هند را مورد بررسی قرار داده و نقش سواد را در مقایسه با سوابق خدمتی و سابقه کار معلمان در انتقال نگرش زیست‌محیطی به دانش‌آموزان بسیار ارزشمندتر و پر رنگ‌تر معرفی کردند. سعادت و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای در جهت بررسی نیازهای زیست محیطی دانش‌آموزان خوزستان بر نقش فوق برنامه‌های مدرسه و نیز سواد زیست محیطی معلمان و مربیان تأکید کردند. ماشاللهی نژاد و همکاران (۱۳۹۰) در تحقیق خود بر روی محتوای کتب ابتدایی جایگاه آموزش محیط زیست در کتاب‌های درسی علوم دوره ابتدایی را مورد ارزیابی قرار دادند. نتایج این تحقیق موضوع میزان نقش متن و تصاویر کتاب‌های علوم در پایه‌های مختلف در انتقال مفاهیم زیست‌محیطی به فراگیران را تشریح می‌کند. امینی و ماشاللهی (۱۳۹۳) با استفاده از روش تحلیل محتوا به ارزیابی و کیفیت آموزش محیط زیست در کتاب‌های تعلیمات اجتماعی و علوم تجربی در دو بخش تصویر و متن پرداختند. این تحقیق بر نارسا بودن مؤلفه‌های آموزش محیط زیست در کتاب‌های علوم و اجتماعی اشاره و بر لزوم اصلاحات و تغییرات اساسی در این کتب تأکید دارد. عینی (۱۳۸۷) در مطالعه خود در بررسی درسی علوم و فارسی ابتدایی در رابطه با حفاظت از محیط زیست به فراوانی بیشتر این مبحث در پایه سوم و فراوانی کمتر در پایه اول اشاره می‌کند و بر عدم برنامه‌ریزی لازم جهت قرار دادن مفاهیم مرتبط با محیط زیست در کتاب‌های مقطع ابتدایی اشاره دارد. در تحقیقی که توسط صولتی اصل (۱۳۸۴) تحت عنوان انعکاس معضلات زیست محیطی از دیدگاه معلمان در کتاب‌های علوم انجام گردید به این نکته تأکید شد که مشکلات

ارزیابی تجربیات معلمان آموزش ابتدایی جهت ایجاد نگرش ...

آلودگی صوتی در کتاب‌های علوم مورد تاکید کافی قرار نگرفته، اگر چه به سایر معضلات از جمله آلودگی آب، آلودگی هوا و آلودگی خاک اشاراتی شده است.

همان‌طور که مشاهده می‌شود غالب تحقیقات انجام شده به شکل کمی و عموماً تحلیل محتوا در خصوص تأثیر مقطع آموزش مقطع ابتدایی بر درک زیست محیطی دانش‌آموزان انجام شده است. تحقیق حاضر در این زمینه اولین تحقیق انجام شده به شکل کیفی به کمک استفاده از مصاحبه است که می‌تواند دیدگاه کارشناسان درگیر در کلاس یعنی آموزگاران و تجربیات آن‌ها را جهت نیازسنجی برای توسعه آموزش محیط زیست در مدارس ابتدایی به تصویر بکشد تا در آینده از آن در برنامه‌ریزی و تألیف کتب بهره گرفته شود. از آنجا که عوامل متفاوتی می‌توانند بر میزان اثربخشی برنامه‌های درسی در کتب مختلف دوره ابتدایی برای رسیدن به هدف انتقال فرهنگ و نگرش حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی مؤثر باشند در این تحقیق از روش کیفی نظریه داده بنیاد<sup>۱</sup> (گلاسر و استراوس<sup>۲</sup>، ۱۹۶۷؛ نوری و مهرمحمدی، ۱۳۹۰) با استفاده از کسب نظرات و تجربیات ذهنی معلمان فارغ‌التحصیل دانشگاه فرهنگیان (تربیت معلم سابق) دارای تجربه در تدریس در مقطع ابتدایی استفاده گردید.

## مواد و روش‌ها

این پژوهش به روش کیفی جهت به دست آوردن داده‌های لازم و درک مسائل مربوط به انتقال مفاهیم محیط زیست و منابع طبیعی در فرایند تدریس در مقطع ابتدایی انجام گردید. روش جمع‌آوری داده‌ها از طریق مصاحبه با معلمان و جمع‌آوری روایات حاصل از مصاحبه بود. ابزار اندازه‌گیری و جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش مصاحبه نیمه ساختار یافته از معلمان و فارغ‌التحصیلان دانشگاه فرهنگیان (تربیت معلم سابق) بود. بدین منظور با برنامه‌ریزی قبلی طی جلساتی به گفت و گو با ۳۲ نفر از معلمان ابتدایی مبادرت شد. در هر مدرسه با رایزنی با مدیر مدرسه سعی شد از آموزگاران خوش فکر و ساعی و علاقه مند جهت مصاحبه استفاده شود (استراوس و کوربین<sup>۳</sup>، ۱۹۹۸). در ابتدای هر مصاحبه به ارائه توضیحات لازم در مورد هدف پژوهش و اطمینان از رضایت معلمان شرکت‌کننده در فضای آرام اقدام شد. به افراد مصاحبه

---

1. Grounded Theory  
2. Glaser & Strauss  
3. Strauss & Corbin  
۹۱



شده اطمینان داده شد که اطلاعات ارائه شده آن‌ها بدون ذکر نام مورد استفاده قرار خواهد گرفت. مشخصات دموگرافیک معلمان مورد مصاحبه شامل سن، سابقه کار، سابقه تدریس، مدرک و رشته تحصیلی جداگانه ثبت شد. مصاحبه‌ها تا حد رسیدن به اشباع نظری و عدم حصول اطلاعات جدید ادامه یافت. محور اصلی هر مصاحبه میزان تأثیر برنامه‌های درسی دوره ابتدایی بر انتقال مفاهیم و آموزش در زمینه محیط زیست و منابع طبیعی بود. زمان هر مصاحبه حدوداً ۲۰ تا ۳۰ دقیقه در نظر گرفته شد. در این مصاحبه‌ها جنبه‌های مختلف مباحث محیط زیست و منابع طبیعی از جنبه‌های مختلف از جمله کتب درسی و محیط کلاس و مدرسه مورد تأکید و نتایج به شکل کتبی ثبت شد. در برخی موارد از ضبط صدا استفاده شد. تجزیه و تحلیل مصاحبه‌های انجام شده با استفاده از روش تحلیل داده بنیاد (نوری و مهرمحمدی، ۱۳۹۰) در سه فرایند کدگذاری آزاد، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی بر روی یادداشت‌ها انجام گردید. به این منظور متن هر مصاحبه و روایات نوشته‌شده به شکل خط به خط چند بار مطالعه شد و جمله‌هایی از آن پس از انتخاب کدگذاری گردید. در ابتدا کدهای باز که همان کلمات و جملات شرکت‌کنندگان بود استخراج شد. طبقه‌بندی کدها با مقایسه آن‌ها از نظر شباهت مفهومی انجام گردید. کدهایی که به لحاظ مفهوم مشابه بودند طبقه‌بندی شدند و سپس کدها و طبقات اولیه ایجاد شده که با استفاده از روش باز انتخاب‌شده بودند مقایسه و موارد مشابه ادغام شدند. در مواردی در صورت نیاز طبقات به ۲ یا چند طبقه دیگر تجزیه و در نهایت طبقه محوری حاصل شد. در نهایت مقایسه موارد مشابه به استخراج مفاهیم کلی و پدیده‌های مؤثر منجر گردید. در کدگذاری انتخابی به بیشترین تکرارها در کدها توجه شد. به عبارتی کدی که تکرار بیشتری داشت و دارای قدرت تأثیر گزاری بر سایر کدها بود به عنوان متغیر اصلی معرفی گردید. بعد از هر مصاحبه متن یادداشت شده به مصاحبه شونده برگردانده شد تا از صحت تغییر انجام شده بر روی یادداشت‌ها اطمینان حاصل شود. در صورت نیاز کدهای مورد نیاز آموزگار شرکت‌کننده حذف یا اصلاح گردید.

## نتایج

در مجموع از مصاحبه با ۳۲ نفر از آموزگاران ابتدایی (مرد و زن) شاغل در تدریس در همه مقاطع شش‌گانه ابتدایی اشباع اطلاعاتی حاصل گردید. شرکت‌کنندگان در مصاحبه دارای سابقه

ارزیابی تجربیات معلمان آموزش ابتدایی جهت ایجاد نگرش ...

کار بین ۶ تا ۲۸ سال (متوسط ۱۷ سال) در آموزش و پرورش و حداقل ۵ سال سابقه تدریس در یکی از پایه‌های ابتدایی را داشتند. در بین افراد مورد مصاحبه تعداد ۳ نفر در پایه اول، ۵ نفر در پایه دوم، ۷ نفر در پایه سوم، ۴ نفر در پایه چهارم، ۷ نفر در پایه پنجم و ۶ نفر در پایه ششم مشغول تدریس بودند. روایات و مصاحبه‌های جمع‌آوری شده به تعداد ۳۲ عدد مورد بررسی قرار گرفت. از مجموع مصاحبه‌ها، یادداشت‌ها و روایت‌ها هفت مضمون اصلی شامل دانش‌آموز، معلم، کتاب و محتوی، مدرسه و کارکنان، خانواده، روش آموزش، فوق برنامه و جنسی و نیز تربیت معلم و آموزش و پرورش استخراج گردید (جدول شماره ۱) که ذیلاً به شکل مختصر ارائه می‌شوند.

### الف. دانش آموز

از مجموع تجربیات معلمان مورد مصاحبه در این طبقه ۹ مضمون فرعی به شرح زیر استخراج گردید

۱. ارزش دانش و آگاهی‌های ورودی ۲. نقش رفتار مشارکتی ۳. تغییر رفتار در بعد فردی ۴. تغییر رفتار در بعد اجتماعی ۵. همیار محیط زیست ۶. عضویت انجمن‌های محیط زیستی ۷. روحیه مثبت، علاقه‌مندی و رغبت ۸. اطلاعات زیست محیطی از محل زندگی ۹. ارزش‌گذاری و تأکید به موارد دیگر (رقابت‌های خاص مانند تیزهوشان و ...)

تجربه شرکت‌کنندگان نشان داد اطلاعات ورودی دانش‌آموز که با استفاده از کانال‌های مختلف انجام می‌شود بر گیرایی محتوای مرتبط با محیط زیست مؤثر است؛ و لزوم توجه به آشنایی دانش‌آموز با ابعاد مختلف محیط زیست خارج از چارچوب کلاس به‌ویژه در بعد محلی و منطقه‌ای امری بدیهی است. حتی گاهی دانش‌آموز از معلم در دانش جلوتر و به افزایش دانش معلم و سایر دانش‌آموزان کمک می‌کند. استفاده از دانش‌آموزان در رفتارهای مشارکتی مانند کاشت گیاه یا تفکیک زباله و تجهیز کلاس به گلدان و ...؛ و نیز دخالت دادن و تشویق دانش‌آموزان به طرح همیار محیط‌زیست از موارد مهمی بودند که معلمان در تجربیات ذهنی خود به آن‌ها اشاره داشتند. دانش‌آموزان متأسفانه در گردونه رقابتی آزمون‌ها از جمله تیزهوشان که قرار می‌گیرند به شدت از ارزش‌گذاری واقعی بر علم و دانش دور شده و نوعی ارزش سودگرایانه شخصی را دنبال می‌کنند.



## ب. معلم

۱. دانش پایه (بنیه علمی) ۲. اثر انگیزه ۳. اثر رشته تخصصی ۴. نقش میزان مطالعه ۵. سطح تحصیلات ۶. حقوق و معیشت ۷. نگرش زیست‌محیطی و آموزشی ۸. مسئولیت‌پذیری ۹. رفتار عملی مثبت ۱۰. رفتار منفی زیست محیطی ۱۱. تحت‌الشعاع بودن توسط سایر مشکلات ۱۲. میزان حساسیت زیست محیطی ۱۳. میزان اطلاعات زیست محیطی از محل زندگی

بخش مهمی از تجربیات معلمان در موضوع مورد مصاحبه معطوف به دانش و بنیه علمی خود و نیز ارتباط با مدرک تحصیلی و رشته تحصیلی با موضوع محیط زیست در کنار مشکلات عمومی معلمان مانند کاهش انگیزه در آموزش و تحت‌الشعاع قرار گرفتن محیط زیست با سایر موارد و مشکلات رایج معیشتی و صنفی بود. میزان نگرش، حساسیت و مسئولیت‌پذیری معلمان نسبت به مقوله محیط زیست پایین‌تر از حد انتظار نسبت به اهمیت نقش یک فرهنگی در حل مسئله است.

## ج. کتاب و محتوی

همچنان که قبلاً هم در مطالعات کمی مختلف از روش تحلیل محتوا به بررسی میزان اثرگذاری مفید محتوای کتب دبستان بر انتقال مفاهیم زیست محیطی به فراگیران تأکید شده و این کتب مورد نقد و بررسی قرار گرفته‌اند، تجربه شرکت‌کنندگان در مصاحبه این پژوهش نیز از زوایای متفاوت این موضوع را مورد بررسی، تحلیل و واکاوی قرار دادند؛ که در ادامه به این زوایا اشاره می‌شود. اضافه کردن درس یا فصلی با عنوان محیط زیست می‌تواند باعث تمرکز آموزش‌های مرتبط با محیط زیست و مشارکت مفید و استقبال فراگیران را به دنبال داشته باشد. علاوه بر این محتوای دانشی باید به شکلی در کتاب ارائه شود که نگرش و مهارت را نیز در دانش‌آموز تقویت کند. در دوره ابتدایی محتوای کتاب‌های درسی (جملات، کلمات، واژه‌ها، اشکال و تصاویر) از مهم‌ترین وسایل شناخت و آموزش رفتارهای محیطی برای دانش‌آموزان محسوب می‌شوند و بنابراین لازم است برنامه‌ریزان درسی این مهم را مد نظر قرار دهند. در ادامه به مواردی که از تجربیات ذهنی مصاحبه‌شوندگان در این خصوص حاصل شد اشاره می‌شود.

۱. ناکافی بودن حجم اختصاص یافته ۲. اهمیت و برتری کتاب علوم تجربی ۳. عدم انسجام محتوی مرتبط با محیط زیست ۴. لزوم اضافه شدن درس محیط زیست ۵. نیاز به تأکید بیشتر



ارزیابی تجربیات معلمان آموزش ابتدایی جهت ایجاد نگرش ...

بر محتوی در حیطه دانش و مفاهیم ۶. لزوم توجه به نیازمندی محلی، بومی و منطقه‌ای ۷. نیاز به تمرکز و عمق بخشی بیشتر بر مباحث ۸. نیاز به تطابق بیشتر با نیازهای واقعی فراگیران ۹. ایجاد اشتیاق و جاذبه ۱۰. کیفیت چاپ کتاب و تصاویر ۱۱. نقص محتوی در توجه به فعالیت‌های فوق برنامه ۱۲. نقص در معرفی بحران‌های زیست‌محیطی جهانی ۱۳. تناسب متن نوشتاری و تصاویر ۱۴. ناقص بودن بعضی مفاهیم مطرح شده در کتاب ۱۵. عدم شفافیت در بعضی راهکارهای ارائه شده محیط زیستی ۱۶. ایدئال نبودن سودمندی برخی مطالب ۱۷. ناهماهنگی بین مطالب و اقتضای سن.

#### د. مدرسه و کارکنان

۱. تأثیر محیط مدرسه و فضای سبز ۲. لزوم امکانات و تجهیزات آموزش مؤثرتر ۳. رفتار منفی زیست محیطی و هدر رفتن منابع از سوی کارکنان ۵. عدم اتخاذ سیاست‌های محیط زیستی در مدرسه و اولویت‌دار نبودن این مهم ۶. ارزش منابع مالی ۷. عدم حضور کارشناس محیط زیست ۸. نقش گرمای داشت و تأکید بر مناسبت‌های زیست‌محیطی ۹. تأثیر برنامه‌های صبحگاه مصاحبه شوندگان به موضوع مهم "پنبه شدن آنچه آن‌ها در کلاس رسیده‌اند در مواردی در محیط مدرسه" اشاره داشتند. مواردی مانند هدر رفتن گرمای کلاس، هدر رفتن آب در آبخوری و کاغذ در محل چاپ و ...؛ که همه برخلاف قواعد حفظ محیط زیست و منابع طبیعی است.

#### ه. خانواده

۱. اثرات نامطلوب رفتارهای منفی زیست محیطی ۲. نقش مثبت صرفه‌جویی در منابع ۳. تأثیر اطلاعات و سواد زیست محیطی ۴. نقش شغل والدین. در این بحث بر اساس نظر مصاحبه شوندگان این تحقیق ارتباط آموزگار و خانواده جهت تعامل مثبت و موثر در خصوص ایجاد نگرش زیست محیطی در شاگردان ضروری است و از راهکارهایی مانند جلسات خصوصی آموزگار با والدین و جلسه انجمن اولیاء و مربیان امکان پذیر است.

#### و. روش آموزش

از دیدگاه مصاحبه شوندگان این تحقیق ایجاد نگرش حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی از طریق تدریس در کلاس زمانی موثر و کارا تر اتفاق می افتد که همراه با استفاده از روش های کارا



و موثری مانند روش های فعال، روش های نوین، اقدام پژوهی و روش های توصیفی باشد. استفاده از ابزارهایی که بویژه حس بینایی دانش آموز را تحریک کنند مانند فیلم اسلاید و تصاویر می تواند بسیار مفید باشد.

### ز. فوق برنامه و جنبی

یکی از مواردی که بیشترین تأکید و توصیه را در بین شرکت کنندگان در مصاحبه داشت استفاده از برنامه جنبی و فوق برنامه مدرسه و کلاس جهت انتقال مضامین زیست محیطی و ایجاد نگرش مفید در این خصوص در دانش آموزان بود. برنامه های نمادین مانند روز هوای پاک، روز یوزپلنگ ایرانی، روز درختکاری و موارد دیگر می تواند به خوبی در سنین حساس دوره ابتدایی در دانش آموزان نهادینه شود. بازدیدها و اردوهای علمی در طبیعت و یا تأکید بر شاخصه های جانوری ایران مانند یوزپلنگ و یا ببر مازندران و سایر موارد می تواند دیدگاه دانش آموزان را به طبیعت و حیات وحش تقویت کند.

۱. مشاهده مستندهای علمی تلویزیون ۲. استفاده از شعر ۳. استفاده از طراحی و پوستر ۴. نقش مفید مضامین دینی و مذهبی ۵. تحقیق و پژوهش ۶. حضور و سخنرانی متخصصین ۷. پخش فیلم های مرتبط در مدرسه ۸. نمایشنامه و تئاتر عروسکی ۹. اردو و بازدید علمی ۱۰. نقاشی، خطاطی و کاریکاتور ۱۱. مسابقه ۱۲. برنامه های نمادین ۱۳. تأکید بر شاخص های جانوری ۱۴. جلسات پرسش و پاسخ زیست محیطی.

### ز. تربیت معلم و آموزش و پرورش

۱. ضعف آموزش حرفه ای معلم در دوره تربیت معلم ۲. لزوم آموزش ضمن خدمت مؤثر و عمیق ۳- عدم برگزاری کارگاه های آموزشی عملی برای معلمین. ضعف محتوای آموزشی در دوره تربیت معلم در مباحث محیط زیست و منابع طبیعی و لزوم گنجاندن کدهای آموزش ضمن خدمت در بحث محیط زیست و اجرای مؤثر و عمیق این دوره ها از راهکارهایی بودند که از سوی مصاحبه شوندگان بارها تکرار شدند. همچنین استفاده از سر فصل های مرتبط با محیط زیست و منابع طبیعی در دروس دوره کارشناسی تربیت معلم (دانشگاه فرهنگیان) و اجرا و ارائه آنها به شکل مؤثر و مطلوب ضروری است.

جدول ۱- مقایسه و تشریح مضامین اصلی و مضامین فرعی تجربیات ذهنی آموزگاران شرکت کننده در مصاحب

تربیت معلم و آموزش و پرورش	فوق برنامه و جنبی	روش آموزش	خانواده	مدارس و کارکنان	کتاب و محتوی	معلم	دانش آموز	مضامین اصلی
تربیت آموزش حرفه ای معلم در دوره تربیت معلم - ضعف در آموزش ضمن خدمت	مشارجه مستند های علمی کویزتون - شعر - طراحی و پوستر - مضامین دینی - تحقیق و پژوهش - حضور و سخنرانی مختصص - پیش پیام در مدرسه - نمایشنامه و تئاتر عروضی - اردو و بازدید علمی - قشای، خطاطی و کارکتابور - مسابقه	روش فعال - روشهای نوین - اقدام پژوهی - مضامین دینی - تحقیق و پژوهش - حضور و سخنرانی مختصص - پیش پیام در مدرسه - نمایشنامه و تئاتر عروضی - اردو و بازدید علمی - قشای، خطاطی و کارکتابور - مسابقه	- رفتار منشی زینت محیطی - صرفه جویی در منابع - اطلاعات و سوازل زینت محیطی - والدین و نسل	- محیط مدرسه و فضای سبز - امکانات و تجهیزات آموزش محیطی - رفتار منشی زینت محیطی - صرفه جویی در منابع - آشناد سیاست های محیط زینتی - منابع مالی - حضور کارشناس - گر امیدانت و تاکید بر مناسبت های زینت محیطی - برنامه های سیبگاه	- حجم اختصاصی یافته ناکافی - کتاب و ساخت علوم تجربی - عدم انسجام محتوی - درس محیط زینت - تاکید محتوی بر دانش و انتقال مفاهیم - نیازمندی معلمی، بومی و منطقه ای - تهرگز و سعی بخشی بر مباحث - مطالبی با نیاز های واقعی فراگیران - ایجاد اشتیاق و خادجه - گنجینه چاپ و تصاویر - نقش در توجه به فعالیت های فوق برنامه	- دانش پایه و آگاهی - انگیزه - رشته تخصصی - مطالعه - سطح تخصصیات - حقوق و معیشت - نگرش - مسئولیت پذیری - رفتار منشی - بنیه علمی - رفتار منشی زینت محیطی - تحت الشاع بودن توسط سایر مشکلات	- مطالعه و آگاهی - رفتار مشارکتی - تعبیر رفتار فردی - تغییر رفتار اجتماعی - همیار محیط زینت - عضو انجمن های محیط زینتی - روحیه مثبت و علاقه مند - اطلاعات زینت محیطی از معلم زندگی - علاقه و رغبت	- مضامین اصلی

## نتیجه گیری

عوامل زیادی می توانند بر گسترش عمیق و مداوم نگرش زیست محیطی دانش آموزان اثرگذار باشند. بر اساس نتایج این تحقیق که حاصل تجربیات زیسته معلمان ابتدایی شهر رفسنجان است اگر چه هم اکنون توان بالفعل هر چند ناکافی جهت ایجاد نگرش زیست محیطی و حفاظت از منابع طبیعی در برنامه های آموزش ابتدایی وجود دارد اما پتانسیل های بالقوه و در دسترس نیز می تواند به کار گرفته شوند تا سرعت، دوام و توسعه این نگرش در دانش آموزان امروز و شهروندان فردا افزایش یابد. نیز نتایج این پژوهش نشان داد چنانچه برخی تدابیر از جمله موارد زیر اتخاذ شود آموزش و پرورش می تواند نقش خود را موثر و کارآمد تر در بحث زیست محیطی ایفا کند.

الف- با بازنگری مجدد علمی، همه جانبه و برنامه ریزی شده در محتوای کتب آموزش ابتدایی مطابق استاندارد های روز دنیا از جمله یونسکو و نیز شرایط بومی کشور در حوزه محیط زیست می توان سرعت رسیدن به هدف نهادینه شدن فرهنگ حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی به شکل پایدار را افزایش داد.

ب- تهیه و نظیم کاتالوگ ها و جزوات تکمیلی کتاب ها در خصوص معرفی و اهمیت منابع طبیعی محلی در سطح شهر و حتی استان به شکل موثری می تواند کار را تسهیل کند.

ج- اتخاذ سیاست های موثر جهت افزایش بنیه علمی مرتبط با حوزه محیط زیست معلمان و به روز شدن آنها در این خصوص و نیز گنجاندن و اتخاذ سیاست ها و برنامه های مرتبط با محیط زیست در میان سیاست ها ی فعلی مقطع ابتدایی و بویژه گسترش آنها تا سطح مدرسه (مدیر، معاون و معلم) در رسیدن به هدف این مطالعه بسیار ضروری است.

د- نماد های محیط زیست در مدارس ابتدایی باید به شکل موثری پر رنگ و محتوایی شوند.

ه- مدارس باید با نهاد های مرتبط مانند محیط زیست، منابع طبیعی و شهرداری همکاری برنامه ریزی شده و موثری داشته باشند.

و- فعالیت های جنبی و فوق برنامه کارشناسی شده در بحث آموزش محیط زیست با اتخاذ و پیش بینی بودجه و ملزومات آن. از اهمیت فوق العاده ای برخوردارند که باید بیش از پیش به آن اهمیت داده شود.

## پیشنهادات

آگاه ساختن دانش‌آموزان مقطع ابتدایی با مشکلات و چالش‌های زیست محیطی و اهمیت منابع طبیعی و آموزش آن از طریق برنامه‌های درسی و جنبی از ضروریات آموزش و پرورش است. مؤلفه‌های معرفی‌شده در این مقاله می‌تواند به برنامه ریزان آموزشی در ابعاد مختلف کمک کند تا در تجدید نظر کتب در راستای توسعه دیدگاه محیط زیست از آن بهره ببرند.

## قدردانی

لازم است از کلیه عزیزان آموزگار شهر رفسنجان که اینجانب را در تهیه مصاحبه‌ها و بازدید مجدد یادداشت‌ها یاری کردند کمال سپاس و امتنان را داشته باشم.

## منابع

- امینی م.، ماشالهی، ز.، (۱۳۹۳). جایگاه مغفول آموزش محیط زیست در کتب درسی (مطالعه موردی؛ کتب علوم و تعلیمات اجتماعی مقطع راهنمایی). مجله علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز، پاییز و زمستان ۹۳، دوره ششم، سال ۲۱- شماره ۲، صص: ۸۲- ۵۹
- حیدریان، غ.، (۱۳۸۱). متدولوژی بهینه آموزش ملی و بین‌المللی محیط زیست. پایان‌نامه کارشناسی ارشد مهندسی محیط زیست. دانشگاه آزاد میبد. سعادت، ن.، کریمی، د.، منوری، س. م.، (۱۳۹۳).
- بررسی نیازهای آموزشی زیست محیطی دانش‌آموزان استان خوزستان. علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره شانزدهم، شماره ویژه.
- شیری، س. م. و میبودی، ح. (۱۳۹۲). ارزیابی آموزش محیط زیست در ایران و ارائه پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت موجود. فصلنامه علوم محیطی. دوره یازدهم، شماره ۱، صفحه ۱۳۰- ۱۱۹.
- شیری، س. م.، میبودی، ح.، ملکی پور، او سرادی پور، ع.، (۱۳۹۳). ارزیابی و آماده‌سازی مربیان مهدکودک‌ها برای آموزش محیط زیست به کودکان (مطالعه موردی: شهر تهران). دو فصلنامه علمی پژوهشی شناخت اجتماعی سال سوم، شماره ۱، پیاپی ۵، بهار و تابستان.
- صولتی اصل، پ.، (۱۳۸۰). تحلیل و بررسی میزان انعکاس مفاهیم محیط زیست در کتاب‌های علوم تجربی دوره راهنمایی از دیدگاه دبیران شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه تبریز.
- عراقیه، ع.، برزآبادی فراهانی، ن.، پاشایی ارزنه، ع.، (۱۳۹۱). کاوش در روش‌های آموزش محیط زیست از دیدگاه دانش‌آموزان ابتدایی. فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار. شماره ۱، پاییز ۹۱.



عینی، م.، نادر، ع.، (۱۳۸۷). تحلیل محتوای کتب درسی فارسی و علوم دوره ابتدایی در ارتباط با محیط زیست و حفاظت از آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید بهشتی تهران.

ماشاللهی نژاد، ز.، مهram، ب.، جعفری ثانی، ح.، (۱۳۹۰). انطباق کتاب‌های علوم دوره ابتدایی با معیارهای آموزش محیط زیست (بر اساس استانداردهای ویسکانسین). پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی مشهد.

ملکی، ح.، (۱۳۸۰). بررسی مقایسه‌ای برنامه تعلیمات اجتماعی مقطع ابتدایی در کشورهای ایران، استرالیا و امریکا از نظر اصول و معیارهای سازمان‌دهی تجربیات یادگیری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت معلم تهران.

نوری، ع.، مهرمحمدی، م.، (۱۳۹۰) الگویی برای بهره‌گیری از روش نظریه برخاسته از داده‌ها در پژوهش‌های تربیتی. فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران ۸ - ۳۵، سال ششم، شماره ۲۳، زمستان ۹۰.

یعقوبی، ج.، (۱۳۸۵). بررسی میزان انعکاس موضوعات مربوط به محیط زیست در کتاب‌های درسی مقاطع تحصیلی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه... جداول، ص ۱۰۳

Glaser & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies For qualitative research*. Chicago: Aldine Publishing.

Shobeiri, S.M &Perahaladan (2008). Study in environmental attitude of high school teachers and India). *Environmental Science and Technology*, 10 36):137-146.

Strauss, A. & Corbin, J. (1998). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, 2nded. Sage Publications, ThousandOaks, CA, USA.

Unesco-Unep, 1992, "UNCED: The earth summit", *connect*, 17(2), 1-7.